

ODRŽIVI TURIZAM ZAŠTIĆENOG PODRUČJA AVALE – STANJE I PRESPEKTIVE –

Nevena Nekić¹, Miško Milanović²

Apstrakt: Turizam je način da se svet vidi i oseti sopstvenim kompletom čula, tehnika i estetskim senzibilitetom. Više ili manje, svi živimo u regionima u kojima je širenje lokalnog turističkog razvoja na mnoge načine promenilo obrazac i uticaj slobodnog vremena. Paradoksalno je da je lokalno stanovništvo sada više izloženo arheologijama turizma - više dobijaju znanja o svom lokalitetu, prošlosti, geografiji, ekonomiji i prirodi. Stoga, turizam svakodnevnog života nije samo funkcija promene lokalne kulture uhvaćene u tok globalizujućih trendova. Kako ne postoji nijedna grupa zainteresovanih strana koja je isključivo odgovorna za ostvarivanje ekonomskih rezultata ili očuvanje prirodne i kulturne baštine kroz turizam, potrebna je saradnja između sektora kako bi se katalizirale promene potrebne za očuvanje zdravih turističkih destinacija. Zaista je potrebno inovativno razmišljanje, kako bi se odredio način upravljanja sa rastućim brojem posetilaca, takođe, potrebno je rešavati promene očekivanja putnika, zatim se mora poboljšati i iskustvo posetilaca i domaćina kroz održivi turizam. Avala može biti dobar primer održivog turizma u zaštićenom području. Kupastog oblika, bogate flore i faune, jedno je od najomiljenijih prestoničkih izletišta. 1859. godine počinje se sa zaštitom ovog prostora. Gotovo vek kasnije, 1947. godine, proglašena je za Nacionalni park, a danas spada u predeo izuzetnih odlika. Međutim, da li je Avala zaista dobar primer održivog turizma? To jeste upravo suština ovog rada, gde ćemo pokušati da predstavimo prednosti i nedostatke ovog predela.

Ključne reči: Avala, održivi turizam, razvoj, mogućnosti, rizici

SUSTAINABLE TOURISM IN THE PROTECTED AREA OF AVALA – SITUATION AND PROSPECTS –

Abstrakt: Tourism is a way to see and feel the world with your own set of senses, techniques and esthetic sensibility. More or less, we all live in regions where the spread of local tourism development has changed the pattern and impact of leisure time in many ways. It is paradoxical that the local population is now more exposed to the archeology of tourism - they gain more knowledge about their locality, past, geography, economy and nature. Therefore, the tourism of everyday life is not only a function of the change of local culture caught in the flow of globalizing trends. As there is no stakeholder group that is solely responsible for achieving economic results or preserving natural and cultural heritage through tourism, cooperation between sectors is needed to catalyze the changes needed to

¹ Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd
e-mail: nevenanenan@gmail.com

² Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd
e-mail: misko.milanovic@gef.bg.ac.rs

preserve healthy tourist destinations. Innovative thinking is really needed to determine how to manage the growing number of visitors, address changes in passenger expectations and improve both the experience of visitors and hosts through sustainable tourism. Avala can be a good example of sustainable tourism in a protected area. Cone-shaped, rich in flora and fauna, is one of the most popular resorts in the capital. In 1859, the protection of this area began. Almost a century later, in 1947, it was declared a National Park, and today it belongs to the region of exceptional features. However, is Avala really a good example of sustainable tourism? That is the essence of this paper, where we will try to present the advantages and disadvantages of this area.

Key words: Avala, sustainable tourism, development, opportunities, risks

UVOD

Sve veća zainteresovanost zemalja u svetu za razvoj turističkog sektora se pre svega objašnjava činjenicom da razvoj turizma proizvodi brojne pozitivne ekonomske efekte te da se turizam može iskoristiti kao faktor bržeg privrednog razvoja. U drugoj polovini XX veka je u mnogim turističkim zemljama bio primenjivan koncept razvoja koji je vodio računa isključivo o ostvarenju ekonomskih ciljeva razvoja turizma koji se zapravo svode na ostvarivanje što većeg profita. Međutim, iako i danas ostvarenje ekonomskih interesa ima prioritet, mnoge zemlje su počele da sve više obraćaju pažnju i na ekološke interese destinacija što je rezultat usvajanja i sprovođenja jednog novog koncepta razvoja koji je poznat kao koncept održivog razvoja turizma.

Ono što je takođe veoma važno istaći jeste da je ovaj koncept podjednako prihvatljiv, kako sa stanovišta interesa nosilaca turističke ponude, tako i nosilaca turističke tražnje. Razna istraživanja potvrđuju da u svetu konstantno raste broj turista kojima je zdrava sredina veoma važan kriterijum prilikom izbora destinacije za odmor. U svetu raste broj i uticaj potrošača koji insistiraju na ekološkoj prihvatljivosti turističke ponude te se zahtevi ovog dela turističke tražnje moraju sve više uvažavati. Pri tome, za uspešno sprovođenje održivog turizma u praksi je veoma značajno da lokalna zajednica prepoznata koristi koje može imati od toga i da se uspostavi neka vrsta partnerskog odnosa između privatnog sektora i lokalne zajednice. Upravo je jedna od bitnih razlika između starog i novog koncepta razvoja turizma u tome što su u starom konceptu zainteresovane strane bile slabo međusobno povezane, dok savremeni koncept razvoja to stavlja u prvobitni plan (Bošković, 2008).

Predmet istraživanja rada je Avala – predeo izuzetnih odlika. Sa pažljivo odabranim turističkim sadržajem može privući dovoljan broj posetilaca zbog blizine glavnom gradu. Smatra se jednim od najpopularnijih izletišta ne samo Beograđana, već i mnogobrojnih turista. Međutim, ukoliko se neadekvatno upravlja, može doći do značajnijih negativnih uticaja naspram pozitivnih. Preterana urbanizacija područja može ugroziti kompletan ekosistem u zaštićenom području. Glavni zadatak rada je analiza trenutnog stanja, prikaz mogućih negativnih uticaja na sam prostor daljom urbanizacijom prostora kao i predlog mera za održavanje prostora na ekonomski i ekološki održiv način.

ODRŽIVI TURIZAM – GLOBALNI PRISTUP

Od sredine 1960-ih pa nadalje postojeći koncepti/modeli kontinuiranog rasta počele su da se dovode u pitanje. Pokazalo se da rast ima potencijal da na nepovratan način ošteti prirodno okruženje. Paralelno sa sve većim interesovanjem javnosti za pitanja zaštite

životne sredine došlo je i do brzog formiranja grupe za borbu za zdravu životnu sredinu. Mnogi od njih su bili lokalni, neki su bili nacionalni, nekoliko njih, poput Zelenog mira i Prijatelji Zemlje, koji su osnovani 1970. godine, bili su globalnog karaktera.

Ujedinjene Nacije su 2017. godinu proglasile Međunarodnom godinom održivog turizma. Turizam je predstavljen u tri cilja UN-a za održivi razvoj i svih 17 ciljeva može se postići kroz održivi razvoj turizma. U okviru Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj, razvijana je ideja održivog razvoja. Ukratko, mogu se videti da su četiri osnovna principa ključna za koncept održivosti: (1) ideja holističkog planiranja i donošenja strategije; (2) važnost očuvanja osnovnih ekoloških procesa; (3) potrebu zaštite ljudskog nasleđa i biološke raznolikosti; (4) ključni zahtev: da se razvija na takav način da produktivnost može dugoročno da se održi za buduće generacije. Postoji potreba da se kritički proceni teorija održivog turizma i da se u specifičnim okolnostima procene aspekti praktičnih inicijativa koje su dobro funkcionisale i one koje nisu. To znači priznati da u praksi često postoje ograničenja u onome što će biti postignuto - zbog takvih ograničenja kao što su rad ekonomskih sistema i ograničenje prirodnih resursa - i da će se možda morati doneti teške odluke o prioritetu koji će dati različite poželjne ili manje poželjne ishode. Čitava složenost okruženja i mesta i ljudi trebalo bi da nas upozori da budemo oprezni kod naoko jednostavnih rešenja i opšte primene jednog modela (Bramwell & Lane, 1993). Svi koji se bave turizmom imaju odgovornost da nauče kako da doprinesu razvoju turizma na ekološkim principima. Postoji mnogo nerešenih pitanja o tim odgovornostima i šta različite organizacije i pojedinci mogu u vezi s tim učiniti. Na primer, šta privatne kompanije mogu da učine da podrže održivi turizam? Kako politika i politika lokalne uprave mogu doprineti? Kako turisti mogu razviti bolje razumevanje i poštovanje mesta koja posećuju i kulture ljudi koji tamo žive? Koji se pristupi mogu koristiti za podsticanje turizma u zajednici? Takva pitanja, ali i mnoga druga vode do niza povezanih pitanja koja su posebno teška. Na primer, kako održivi turizam može biti ekonomski održiv za privatne kompanije istovremeno zadovoljavajući široke ekonomske, socijalne i ekološke potrebe? Postoje kritičari održivog turizma koji tvrde da je koncept u osnovi pogrešno vođen. Na primer, sugerisano je da su glavni efekti održavanja perspektive održivosti jednostavno ugađanje turistima i otvaranje više tržišta za industriju, efekti koji samo dodatno povećavaju obim turizma i njegove negativne uticaje. Očigledno je da takve tvrdnje treba shvatiti ozbiljno. Ali ovde se tvrdi da naponi usmereni ka unapređenju održivosti turizma imaju veću verovatnoću da donose koristi više nego probleme, posebno ako su razvijeni kao rezultat istraživanja i naučno zasnovanog diskursa (Bramwell & Lane, 1993). Turizam stvara radna mesta, u stvari, jedna osoba od 10 osoba je zaposlena na poslovima vezanim za turizam. Kada se dobro upravlja, turizam pruža neverovatan ekonomski podsticaj za lokalne zajednice. Iz tih razloga, gotovo svaka zemlja na svetu želi proširiti svoj turistički sektor i povećati broj turističkih dolazaka. Mnoge destinacije imaju strategije i planove da koriste turizam za ublažavanje siromaštva i očuvanje svoje prirodne i kulturne baštine, na primer, stvaranjem i upravljanjem nacionalnim parkovima i spomenicima. Ipak skoro 50% lokaliteta svetske baštine, koje je UNESCO prepoznao po svojoj izuzetnoj univerzalnoj vrednosti, nemaju planove upravljanja turizmom koji bi sprečili negativne uticaje turizma. Neto rezultat je da su mesta koja promovišu ministarstvo za turizam, turističke organizacije i udruženja često žrtve sopstvenog uspeha. Putnici imaju tendenciju da pristižu u sve većem broju i odlaze na iste lokacije, što rezultira problemima poput prenatrpanosti, povećano opterećenje javnih usluga i infrastrukture, kulturne homogenizacije i sve većim nezadovoljstvom lokalnih stanovnika. Problemi su i nagli razvoj i lokalna ograničenja kapaciteta. Često samo 5-10% novca koji turisti troše ostaje u destinacije koje posećuju. Turistička industrija i vlade moraju da priznaju da je uski fokus na sve većem broju turista problem, i stvara probleme i negativne efekte koji umanjuju kvalitet (i vrednost) iskustva i za putnike i za posetioce. Održivi turizam može suzbiti negativne efekte turizma i poboljšati živote, zaštititi mesta i pružiti posetiocima autentična iskustva (Mullis, 2017).

PREDEO IZUZETNIH ODLIKA AVALA

Kompleks Avale u celini, zaštićen kao predeo izuzetnih odlika i deo područja posebne namene Avala-Kosmaj, za Grad Beograd je turistička lokacija od izuzetnog značaja koja ima veliki razvojni potencijal, naročito u oblasti turizma. Sam Avalski toranj nije samo strateški važan telekomunikacioni objekat, već i mesto koje posećuje veliki broj domaćih i stranih turista. Valorizacija (struktura prostora prikazana kroz specifične zone) definiše mogućnost životne sredine grada da prihvati opterećenja prostora zagađujućim materijama i druge poremećaje prirodne ravnoteže. Avala i njena okolina, predstavljaju područje očuvane životne sredine a to potvrđuje i činjenica da ekološka kategorizacija područja AP Beograda prema stepenu zagađenosti, ukazuje na zastupljenost sedam kategorija ugroženosti kvaliteta životne sredine, gde područja očuvanih i zaštićenih prirodnih dobara Avale pripadaju VII kategoriji, odnosno području veoma kvalitetne životne sredine.³ Prirodni kompleks Avale zaštićen je još od 1859. radi očuvanja njenih posebnih prirodnih i kulturno-istorijskih obeležja i vrednosti, a kao predeo izuzetnih odlika proglašen je 2007. godine. Na području predela izuzetnih odlika Avale ustanovljen je trostepeni režim zaštite i to:

- režim zaštite I stepena - na delu zaštićenog područja koji obuhvata rezervat "Ladne vode", ukupne površine 8,06 ha;
- režim zaštite II stepena - kojim su obuhvaćene šumske zajednice i geonasleđe;
- režim zaštite III stepena - na ostalom delu prostora u granicama zaštićenog prirodnog dobra, ukupne površine od 359,20 ha.⁴

Pod uticajem turizma dolazi do transformacije prostora koja može biti pozitivna i negativna. U vezi sa tim, u literaturi se najčešće pominju kao pozitivni efekti turizma u prostoru: obnavljanje i restauracija postojećih istorijskih mesta, zgrada i spomenika, transformacija postojećih starih zgrada i mesta u turističke objekte, zaštita prirodnih resursa, donošenje raznih administrativnih i planskih mera za zaštitu pojedinih prostora, unapređenje dostupnosti prostora kao i stvaranje novih turističkih prostora, izgrađivanje svesti o životnoj sredini i drugi. Isto tako, pominju se i sledeći negativni efekti uticajaturizma na sredinu: zagađenje prostora usled izgradnje turističkih objekata i opreme, zagađenje vazduha, vode, tla, smanjenje prirodnih i poljoprivrednih površina, uništavanje flore i faune, degradacija pejzaža i kulturno-istorijskih spomenika... Dakle, preduslov za razvoj turizma je pre svega, kvalitetno i očuvano okruženje odnosno zdrava životna sredina kakva treba ostati u ovom istraživanom području.

Konflikti i rizici u zaštićenom području

Avala pruža savršene mogućnosti za razvoj najrazličitijih vrsta sportova, koji su do danas nedovoljno zastupljeni. Osnovne smeštajne kapacitete, odnosno prihvatne turističke centre u okviru zaštićenog prirodnog dobra čine hotel Avala i renovirana planinarska kuća Mitrovićev dom a koje se ne koriste. Manifestacije i akcije koje se organizuju u cilju promocije prirode i eko turizma, zatim kulturne i sportske manifestacije se na ovom području tradicionalno održavaju. Neke od njih su: obeležavanje dana evropske, prirodne i kulturne baštine, majski susreti planinara, planinarski biciklizam, pešačke ture stazama Avale, takmičenja u sportskom slobodnom penjanju.

Koliko je ovo atraktivna destinacija, najbolje pokazuje statistika gde po podacima JP "Emisiona tehnika i veze" više od 160.000 domaćih i stranih turista godišnje poseti vidikovac i kafe bar na Avalskom tornju. U jeku turističke sezone, od aprila do septembra, samo tokom vikenda toranj poseti oko 5.000 ljudi. Takođe, na zvaničnu statistiku treba dodati

³ www.pravnoinformacionisistem.rs

⁴ upravazasume.gov.rs

i veliki broj Beograđana i gostiju koji Avalu posete u sopstvenom aranžmanu. Od kako su, sredstvima Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija, 2017. godine otvoreni novi sadržaji, poput etno prodavnice, kafea, turističkog info centra i suvenirnice, dečjeg igrališta sa kafeom, multifunkcionalnih sportskih terena, lifta za osobe sa invaliditetom, broj posetilaca je povećan za još 10 odsto. Početak godine i prva dva meseca 2020. godine, Avalski toranj po broju turista i broju prodatih ulaznica za vidikovac, beležio je rekord od otvaranja novoizgrađenog tornja, odnosno u poslednjih 10 godina. Tokom januara i februara 2020. godine, prodato je 22.733 ulaznice za panoramsko razgledanje sa 122 metra visine. Od 2016. do 2019. godine, poseta je porasla za 36% odnosno sa 137.937 ulaznica (2016) na 187.382 ulaznice na kraju 2019. Prvomajski uranak na Avali provelo je više od 10.000 izletnika za dva dana 2019. godine dok je 2020. godine to bilo zabranjeno.⁵

Poslednjih godina ekspanzijom divlje gradnje i ovo područje je bilo ugroženo. Sprečavanje širenja i spajanja naselja jedna je od funkcija Avale, značajna sa stanovišta grada Beograda. Zbog odlične lokacije i ostalih blagodeti koje ovaj prostor pruža, divlja gradnja i širenje obradivih površina lokalnog stanovništva na teritoriji područja je bila znatno zastupljena. Veliki problem je i seča šuma koja se vršila na teritorijama koje nisu pravno-imbivinski rešene. Upravo zbog toga je na Avali zastupljeno izuzetno malo autohtonih vrsta, koje su zamenjene sadnjom drugih listopadnih vrsta. Takođe, treba napomenuti da sa porastom broja posetilaca, raste i broj kola koji ostavljaju ekološki otisak na dato područje, pa ne treba zanemariti mogućnost razvoja bolesti četinara usled povećanog protoka saobraćaja. Gradska linija koja je namenjena za turiste Avalskog tornja je aktivna u toku sezone. Iako je to bolji vid transporta turista do željene destinacije, bilo bi bolje ukoliko bi ti autobusi koristili gas ili struju kao gorivo. Još jedan dobar primer očuvanja životne sredine turističke destinacije daju Alpi, gde samim ulaskom u zaštićeno područje, ostavljate svoja kola, dobijate karticu kojom možete iznajmiti bicikl ili preći u električno vozilo koje će vas transportovati do određene lokacije za sve vreme boravka. Prema predlogu lokalne uprave – opštine Voždovac, na području Avale treba projektovati etno selo. Okolina Beograda nema sličnu etno atrakciju, pa ideja o stvaranju takve na Avali, može se pokazati kao dobra. Upravo to je i urađeno 2017. godine, gde su na prostoru ispred samog ulaza u Toranj, postavljeni štandovi proizvoda različitih domaćih gazdinstava iz okolnih sela, a spisak tih gazdinstava se nalazi na zvaničnom sajtu Turističke organizacije Avale. Posetioci mogu kupiti domaće, registrovane proizvode koji su i brend Srbije.

UTICAJ BUDUĆEG PROJEKTA IZGRADNJE SKIJALIŠTA

Ovakve inicijative postoje već odranije. O tome se pričalo 1994. i 2005. godine, a i u planskim dokumentima predviđen je razvoj Avale kreiranjem sportsko-rekreativnih sadržaja koji podrazumevaju i izgradnju žičare i ski-staze. Zapravo, istorija kaže da je baš na Avali održano prvo skijaško takmičenje, kako u Kraljevini Jugoslaviji, 1929, tako i u Srbiji posle Drugog svetskog rata, 1946. godine.

„Skijališta Srbije” je dobilo projekt o izgradnji ski staze ukupne dužine 550 metara. Izgradnja skijališta na Avali planirana je bila za 2019. godinu. Početak ski-staze duge oko pola kilometra planiran je u neposrednoj blizini Avalskog tornja, a završetak nedaleko od šumarske kuće. U prvoj fazi gradiće se skijalište sa pratećom infrastrukturom, odnosno ski-liftom, ski-stazom, poligonom za obuku, fabrikom snega, osvetljenjem, specijalnom mehanizacijom, parking prostorom i ostalim objektima. Sledeća faza predviđa izgradnju zabavno-rekreativnih sadržaja kao što su bob na šinama, zip lajn, teren za mini-golf, stena za penjanje i avantura park sa dečjim igralištem. Imajući u vidu nadmorsku visinu i klimatske karakteristike, skijalište je predloženo na padini severozapadne ekspozicije i predložena je

⁵ <https://avalainfo.com/16-vesti/591-deseti-rodendan-tornja-na-avali>

izgradnja sistema veštačkog osnežavanja, odnosno fabrike snega. Tako bi se skijalo i u uslovima kada su dnevne temperature iznad 0 °S, u periodu od novembra do februara. Staza će biti pokrivena posebnom veštačkom podlogom kako bi se koristila i u uslovima bez snega. Ski-staze na skijalištu moraju biti dovoljno široke, pregledne, sa odgovarajućim nagibom i visinskom razlikom i pripremljene tako da na njima nema rupa, vrtača, kamenih kompleksa ili drugih opasnih mesta.⁶Zbog toga se nameće pitanje, da li je opravdano seći šumu zarad staze od 550 metra? Ako pođemo od toga, da i u projektnoj dokumentaciji stoji da će raditi veštački sistem za osnežavanje, i ako se uzme u obzir buduće klimatske promene koje jasno pokazuje da će na teritoriji Srbije klima biti slična klimi u Grčkoj, da li zaista postoji ekonomska opravdanost ovakvog projekta? Sa stanovišta održivog razvoja, treba biti pažljiv u urbanizaciji i načinu promovisanja određenih aktivnosti u zaštićenom području. To dovodi do zahteva za ekološki prihvatljivim odmorima. Upravo uticaj turista prisiljava političare i turističke kompanije da smatraju da se za okolinu zaista treba brinuti. Takvi uslovi su kulminirali ekoturizmom, novim oblikom razvoja turizma. „Putovanje u relativno neoštećena ili nekontaminirana prirodna područja sa specifičnim ciljem proučavanja, divljenja i uživanja u pejzažu i njegovim divljim biljkama i životinjama, kao i svim postojećim kulturnim manifestacijama (prošlim i sadašnjim) koje se nalaze na ovim prostorima ne sme biti zanemarena“ (Wahidin Awang et al., 2009). Uloga samih turista u vezi sa održivim razvijem takođe je često kontradiktorna. Ostvarenje sklada između ekonomske, socio-kulturne i ekološke održivosti imaće jedno značenje u turističkim destinacijama u razvoju, drugo u zaštićenim područjima prirode, treće u već razvijenim turističkim destinacijama (Vuksanović,2009).

ZAKLJUČAK

Zakonskom regulativom, menjanjem načina razmišljanja ljudi o sredini u kojoj žive, menjanjem sistema vrednovanja i edukacijom stanovništva možemo da zaštitimo Avalu od daljeg narušavanja njenih prirodnih i stvorenih vrednosti i lepota, i da stvorimo prostor sa sadržajima koji će nam omogućiti povratak u čistu prirodnu sredinu. Čini se da je stepen odgovornosti koji se očekuje od sadašnjih stanovnika prema budućim generacijama u raskoraku sa protivuslugom na koju mogu da računaju sadašnje generacije. Kompanije, destinacije i putnici moraju biti više svesni i smatrani odgovornim za svoj uticaj. Svi oni imaju važnu ulogu da osiguraju da turizam ispuni svoja obećanja za poboljšanje životnih sredstava i zaštitu okruženja od koga zavise. Kada se turističke aktivnosti planiraju i izvršavaju s obzirom na uticaj na zajednice i trgovinu, turizam kao industrija može ostvariti svoj potencijal kao veliki katalizator ekonomskog, društvenog i ekološkog prosperiteta.

LITERATURA

- Bošković T. (2008): Održivi turizam kao savremeni koncept razvoja turizma. Škola biznisa. Novi Sad. pp123-127. Dostupno na: <http://www.vps.ns.ac.rs/SB/2008/4.16.pdf>
- Bramwell B., Lane B. (1993): Sustainable Tourism: An Evolving Global Approach. Journal of Sustainable Tourism, 1:1. pp1-5. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1080/09669589309450696>
- Vuksanović I. (2009): Pravni aspekti održivog razvoja turizma u EU- Diplomski rad. Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment. Univerzitet Singidunum. Beograd.

⁶ www.skijalistasrbije.rs

Khairil W. Awang, Wan Melissa Wan Hassan, Mohd Salehuddin Mohd Zahari (2009): Tourism Development: A Geographical Perspective. Asian Social Science Vol.5 No.5, pp 67-76. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v5n5p67>

Mullis B. (2017): The growth paradox: can tourism ever be sustainable? World Economic Forum. Dostupno na: <https://www.weforum.org/agenda/2017/08/the-growth-paradox-can-tourism-ever-be-sustainable/>

Izvori:

Uredba o utvrđivanju Prostornog plana područja posebne namene predela izuzetnih odlika Avale i Kosmaja, Službeni glasnik RS br. 146/14. Beograd. Dostupno na: <http://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/uredba/2014/146/1>

Osnova gazdovanja šuma za GJ „Avale“ za period 2018-2027. Srbija šume. Beograd. Dostupno na: <https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2017/09/OGS-za-GJ-Avala-2018-2027.pdf>

<https://avalainfo.com/16-vesti/591-deseti-rodendan-tornja-na-avali>

www.skijalistasrbije.rs